

Quan l'educació física arriba a l'escola
primària. Notes per a la història de
l'educació a Lleida (1901-1931)
*When physical education arrives at
primary school. Notes for the history of
education in Lleida (1901-1931)*

Xavier Torreadella-Flix
xtorreda@gmail.com

Universitat Autònoma de Barcelona (Espanya)

Data de recepció de l'original: abril de 2015

Data d'acceptació: juny de 2015

RESUM

En l'ensenyança primària del sistema educatiu espanyol, la incorporació oficial de l'educació física va ser tardana. Tot i que la Llei de 1901 preveia l'ensenyança de l'assignatura d'Exercicis Corporals, a les escoles públiques de Lleida l'educació física escolar no arribà fins a 1909. Fins aleshores, les dificultats per trobar professors adequats, el fet de no disposar d'espais idonis per a l'ensenyança i altres qüestions ideològiques van assenyalar les contradiccions d'un sistema educatiu poc coherent. A través de fonts documentals primàries s'analitza aquest procés i es revela el discurs ideològic subjacent fins a 1931, moment en què s'inicia el període de la II República.

PARAULES CLAU: història de l'educació física, educació primària, gimnàstica, Lleida.

ABSTRACT

In primary teaching in the Spanish education system, the official incorporation of physical education came at a late date. Even though the Law of 1901 planned the teaching of the subject of Corporal Exercises, in the state schools in Lleida, school physical education did not arrive until 1909. Until then, the difficulties in finding suitable teachers, the fact of not having ideal spaces for this teaching, and other ideological questions highlighted the contradictions of an incongruent education system. Through primary documentary sources this process is analysed and the underlying ideological discourse is revealed up to 1931, the time when the period of the II Republic began.

KEY WORDS: history of physical education, primary education, gymnastics, Lleida.

RESUMEN

En la enseñanza primaria del sistema educativo español, la incorporación oficial de la educación física fue tardía. Aunque la Ley de 1901 preveía la enseñanza de la asignatura de Ejercicios Corporales, en las escuelas públicas de Lleida la educación física escolar no llegó hasta 1909. Hasta entonces, las dificultades para encontrar profesores adecuados, el hecho de no disponer de espacios idóneos para la enseñanza y otras cuestiones ideológicas señalaron las contradicciones de un sistema educativo poco coherente. A través de fuentes documentales primarias se analiza este proceso y se revela el discurso ideológico subyacente hasta llegar a 1931, momento en el que se inicia el periodo de la II República.

PALABRAS CLAVE: historia de la educación física, educación primaria, gimnasia, Lleida.

1. INTRODUCCIÓ

La història local de l'educació i, en particular, la de l'educació física (actualment amb molt poca presència) han de ser incorporades a la historiografia de l'educació a Catalunya si es vol completar la seva legitimació territorial. Fins ara, en l'àmbit municipal, els estudis historiogràfics sobre educació s'han

centrat tan sols en els grans nuclis de població. Quan parlem d'educació a Catalunya s'ha d'entendre en un sentit ampli, perquè la realitat no és la mateixa que si, en parlar-ne, només ens referim als successos aïllats d'algunes escoles d'interès pedagògic sovint centrades en el moviment de l'Escola Nova. Encara hi ha moltes escoles, molts docents extraordinaris i molts conflictes pedagògics per redescobrir. Els estudis de l'escola pública en l'àmbit local (especialment de l'escola rural) no s'han prodigat gaire fins ara. L'educació física a Lleida (el nostre cas) s'ha tractat molt poques vegades en els articles sobre la història de l'educació.

Així doncs, aquí mostrarem el desencadenament d'alguns successos relacionats amb l'educació física a l'escola pública lleidatana entre 1901 i 1931. L'objecte d'estudi pretén aportar elements interpretatius per a una visió històrica més completa del procés d'institucionalització de l'educació física a Catalunya.

La metodologia emprada ha consistit en una primera part de recerca de fonts documentals, elaborada sobretot a partir del fons de l'Institut d'Estudis Ilerdencs. També hem consultat els arxius de l'Ajuntament de Lleida i de la Diputació de Lleida, com el fons Sol-Torres de la Universitat de Lleida. L'interès s'ha centrat en la selecció i revisió de la documentació local específica sobre el magisteri i també en el buidatge de notícies i d'articles de la premsa escrita del període d'estudi. Una anàlisi hermenèutica constructivista dels textos com a fonts primàries ens permet presentar un discurs ideològic contextualitzat amb el suport d'uns estudis teòrics més generalistes i altres de més específics sobre la història de l'educació física.

En primer lloc, contextualitzarem l'educació física de Lleida dins dels antecedents històrics de la ciutat i del país en general. Posteriorment, en el nucli de l'article, analitzarem el procés d'incorporació de l'educació física a les escoles municipals de la ciutat de Lleida, destacant-ne alguns conflictes. Més específicament, ens centrem en la gimnàstica que anomenem de «ordenó y mando», que va caracteritzar el període de la dictadura de Primo de Rivera. Finalment, esmentarem especialment dues activitats paraeducatives de relleu: les primeres colònies escolars de Lleida i, en sentit radicalment oposat, els batallons escolars i la seva continuïtat en el moviment escolta dels Exploradores de España.

2. A TALL DE CONTEXTUALITZACIÓ

Al tombant del segle XIX Lleida és una ciutat petita d'interior que gira al voltant d'una activitat agrària important, amb una classe comercial reeixida i una burgesia modesta. Gràcies a la diversitat cultural i política i a la llibertat d'impremta, s'anava evidenciant una divisió social entre els corrents ideològics tradicionals i els més moderns, entre els partidaris del catolicisme i els del laïcisme, entre les opinions més conservadors i les més lliberals, entre les faccions polítiques de dretes i les d'esquerres. Aquesta divisió s'anà matisant els primers anys del nou segle i quedà reflectida en el caràcter ideològic dels partits polítics, de les institucions culturals, de la premsa i de les escoles. Lleida tingué el seu període clau en el si de la Mancomunitat (1914-1923). En aquest període, els polítics lleidatans van saber estar en els llocs estratègics del poder, amb la finalitat, no tan sols de fer una Catalunya pròspera, sinó també d'aportar el millor que li calia a Lleida. Certament, en aquest pensament és obligat adherir-se a Sol i Torres quan diuen que «Lleida rebé molt de la Mancomunitat; de la mateixa manera que també li donà molt».¹ En molts àmbits de les obres realitzades a Lleida, siguin del tipus que siguin, hi trobarem els noms d'homes com Romà Sol, Alfred Perenya, Josep Estadella, Humbert Torres o Frederic Godàs. Sorpren, però, veure també aquests noms en l'àmbit de l'educació física, en què van deixar l'empremta.

Als inicis del segle XX, l'escolarització continuava sent força baixa, amb un analfabetisme que, cap a l'any 1907 se situava en el 48%. Els centres educatius públics eren l'Institut de Segon Ensenyament i l'Escola Normal. I, pel que fa als privats dependents de les congregacions religioses, hi havia els col·legis dels Germans Maristes i el Col·legi dels Mercedaris, per als homes, i l'Ensenyança, les Dominiques, el Cor de Maria i la Sagrada Família, per a les dones.² En l'ensenyament privat no confessional hi havia el Liceo Escolar, l'Acadèmia Sant Lluís, el Col·legi Sant Jaume i l'Ateneu Escolar.

La premsa lleidatana, com *El Ideal* i *El País*, mostrà una intensa preocupació pels afers pedagògics.³ En aquests rotatius trobem una infinitat d'articles que deixen constància dels dèficits de l'ensenyança. La premsa d'inicis del

¹ Sol, Romà; Torres, Carmen. *Lleida i el fet nacional català*. Barcelona: Ed. 62, 1978.

² Cal tenir present que també hi va haver algunes petites escoles privades de primera ensenyança per a senyorettes, com el Colegio de la Virgen del Pilar (c/ Cavallers, 3) que es creà el 1900 i fou dirigida per A. Baches i Comes, mestra de primera ensenyança superior.

³ PÉREZ CERVERA, Francisco. «Triste cuadro escolar de la patria», *El Ideal*, Lleida, 14 de juliol de 1907.

segle XX estava molt polititzada, però encara més quan es tractaven els afers pedagògics. La divergència de mètodes, la rivalitat entre l'ensenyança laica i la religiosa, i el debat de l'ensenyament en català pregonat per l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, foren una picabaralla contínua.⁴

L'escola pública lleidatana era força insuficient. El 1914 hi havia 4.500 nens i nenes en edat d'escolarització, i en les dades de l'escolaritat només n'hi havia 600 en l'ensenyança pública i 3.000 en la privada. Per tal de sol·licitar més places escolars, un important col·lectiu d'entitats culturals, educatives, cíviques i professionals, signaren un manifest «en pro de l'ensenyança».⁵ La situació educativa de Lleida no era un cas aïllat, tot el contrari, ja que reflectia una radiografia de la situació precària de tot l'Estat.

L'Associació de Mestres Catòlics de Lleida data de 1914, i va estar presidida per Pau Roig.⁶ L'educació catòlica disposava d'una àmplia organització normalista. També hi havia l'Asociación Mariana de Normalistas, presidida per Felip Solé i Olivé (1890-1947), que era el director de l'Escola Normal.⁷ Aquestes associacions estaven força adoctrinades pels principals pedagogs representants del catolicisme, com Andrés Manjón, Pedro Poveda, Ramón Ruíz Amado o Rufino Blanco.

Un altre grup de pressió en l'ensenyament, però integrat per mestres públics, fou el Grup Lliure de Col·laboració Batec, que es constituí en temps de la Dictadura, i representava un moviment d'avantguarda de l'escola moderna. Entre aquests mestres nacionals hi havia Josep Tàpia, Salvador Ambrós, Pau Caselles, Patrici Redondo, Dolors Piera, etcètera.⁸ En aquest sentit, Lleida disposava d'una bona xarxa associativa, amb un col·lectiu educatiu amb força inquietuds pedagògiques, molt preocupat, també, pel seu estatus professional. El testimoniatge d'aquests grups ha quedat en publicacions professionals com *El Avisador del Magisterio* (1905-1916), que representava l'Associació de Mestres de la Província de Lleida; el *Boletín del Liceo Escolar* (1911-1936), portaveu d'aquesta escola que dirigí en Frederic Godàs, i *El Magisterio Leridano* (1921-1929).

⁴ Vegeu: «Miting contra las escuelas laicas», *El País*, Lleida, 24 de febrer de 1910. *El Correo Leridano* i *El Diario de Lérida* representaren l'oposició radical a l'ensenyança laica.

⁵ Les dades i el manifest a *El Ideal*, Lleida, 26 d'abril de 1914.

⁶ Vegeu: *El Avisador del Magisterio. Revista de primera enseñanza, órgano oficial de la asociación de maestros de la provincia de Lérida*, 1914.

⁷ Vegeu: *Educación. Revista de la Asociación Mariana de Normalistas de Lérida* (1918-1931).

⁸ Ambrós, Salvador. «Davant d'una campanya imbècil. Història del grup Batec», *La Jornada*, Lleida, 2 de gener de 1934, n. 355, pàg. 2.

El 1927 diversos articles publicats a *El País* atacaven amb duresa el sistema de les escoles nacionals de primera ensenyança de Lleida. Pràcticament, i al marge de la nova escola jardí dels Camps Elisis, els edificis escolars i les condicions pedagògiques d'aquestes escoles que depenien de l'Ajuntament no havien canviat gaire des de finals del segle XIX. Continuava havent-hi una única escola graduada de primera ensenyança, és a dir, amb tots els cursos complets, l'Escola Annexa a la Normal; la resta eren de tipus unitari amb un sol mestre o mestra per escola. En total, hi havia 15 mestres censats entre les tres escoles de nens, les sis de nenes i les dues de pàrvuls. Aquesta situació era deficitària per a una ciutat com Lleida. A més a més, es denunciava, com ja era habitual, l'estat anti-higiènic dels edificis escolars i les seves condicions antipedagògiques.⁹

El 1928 a *Vida Lleidatana* es parlava del grau d'escolarització en l'ensenyança primària –d'entre 6 i 14 anys– de Lleida. Les xifres reflectien 6.692 escolars: 3.207 en l'ensenyança primària i 300 d'entre 10 i 14 anys, que anaven a l'Institut. D'aquests, 1.820 anaven a les escoles privades i 1.387 a les escoles de l'Estat o municipals. Sense escolaritzar restaven 3.185 alumnes, situació que es considerava vergonyosa i que provocà la sol·licitud urgent de més escoles.¹⁰

1.1 L'educació física a l'escola...? Només si hi ha la voluntat del mestre

La Llei d'instrucció primària de 1838 –per a infants de 6 a 13 anys– i el Reglament de Pablo Montesino (1781-1849) van estendre l'educació pública i gratuïta a moltes poblacions petites que fins aleshores no havien gaudit de cap escola. Es pot dir que, a Espanya, les idees del socialisme utòpic van canalitzar l'educació cap a la classe obrera.¹¹ No obstant això, mancaren molts recursos i les condicions no eren les més adequades. La precarietat de les escoles feia que fossin costejades pels veïns mateixos.¹² La majoria de mestres estaven pèssimament formats per un deficitari sistema de carrera, però també estaven mal

⁹ Vegeu: *El País* de 1927: «La Primera enseñanza en Lérida. Escuelas Nacionales», 3 de març; «La primera enseñanza en Lérida. Nuestro propósito», 15 de març; «La primera enseñanza en Lérida. Escuelas municipales», 24 de març; «La primera enseñanza en Lérida. Locales-escuelas», 25 de març.

¹⁰ GILI, S. «L'ensenyament primari a Lleida», *Vida Lleidatana*, 15 de febrer de 1928, n. 44, pàg. 55.

¹¹ MULET, Bartomeu. «Els plantejaments de l'Educació Física dels pedagogs a l'Estat espanyol. Primera meitat del segle XIX», *Congrés Internacional d'Educació, Activitats Físiques i Esport en una Perspectiva Històrica*, Barcelona del 3 al 6 de setembre de 1992. Barcelona: Ed. Jordi Monés i Pere Solà, pàg. 56-61; TORREBADELLA-FLIX, Xavier. *Gimnàstica y educación física en la sociedad española de la primera mitad del siglo XIX*. Servei de Publicacions de la Universitat de Lleida: Lleida, 2013.

¹² La Llei obligava tots els pobles de 100 veïns a mantenir una escola elemental completa, i les poblacions amb més de 1.200 veïns, una de superior.

pagats, amb uns sous tan baixos que sovint no arribaven a cobrir les necessitats bàsiques i havien de ser alimentats pel poble.¹³ Laureà Figuerola (1816-1904), inspector d'ensenyament a Barcelona, comentava la trista situació de l'escola primària. En moltes poblacions no n'hi havia, d'escola, i les que hi havia estaven mancades de tota mena de recursos i ubicades en edificis vells, humits, poc ventilats i generalment perjudicials per a la salut. També criticava el quietisme dels escolars, les rudimentàries metodologies memorístiques, els càstigs físics i la manca d'exercici físic i d'esbarjo.¹⁴ Cal dir, doncs, que aquesta situació tan deficitària va contribuir, com a contrapartida, a una educació nova i més bona en les escoles privades, més elitistes.¹⁵ Ens referim a les escoles dels «senyorets» i les «senyoretetes», d'aquells internats de «bona reputació», on es concentraven residencialment els hereus de «casa bona». Aquí sí que l'educació era molt ben atesa, amb tota mena d'assignatures anomenades «de adorno», en què la gimnàstica formava part, també, de l'ensenyança juntament amb altres assignatures, com idiomes, dibuix i pintura, música o ball. Eren les escoles elitistes, el lloc de formació de la classe dirigent que mai es barrejava amb el poble.

Pel que fa a l'educació física, la legislació oficial se n'oblidà completament. Aquest fet entrava en desacord amb el que els pedagogs més ben considerats de l'època proclamaven, que era la cura de l'educació física per completar l'educació integral. Entre aquests hi havia el mateix Pablo Montesino,¹⁶ que criticava el sedentarisme i la falta d'atenció a l'educació física. Per això recomanava als mestres la voluntat d'afegir-hi lliçons de gimnàstica amb exercicis i jocs naturals.¹⁷

Els deixebles de Montesino, els inspectors Joaquín Avendaño (1810-1886) i Mariano Carderera (1816-1893), també van proposar per a l'escola primària una atenció especial a l'educació física, ja que en consideraven necessària l'aplicació d'una manera urgent. Recomanaven que el mestre dinamitzés jocs a l'hora de l'esbarjo i la possibilitat d'instal·lar al pati un gimnàs amb aparells

¹³ Cal dir, però, que el salari de les mestres era un terç més baix que el dels mestres.

¹⁴ FIGUEROLA, Laureano. *Manual completo de enseñanza simultánea, mutua y mixta o instrucciones para la fundación y dirección de las escuelas primarias elementales y superiores*. Madrid: Imp. Yenes, 1841.

¹⁵ Vegeu: PUELLES, Manuel de. *Estado y educación en la España Liberal (1809-1857). Un sistema educativo nacional frustrado*. Barcelona-México: Ediciones Pomares, 2004.

¹⁶ MONTESINO, Pablo. *Manual para los maestros de las escuelas de párvulos*. Madrid: Imp. Nacional, 1841, pàg. 116.

¹⁷ MONTESINO, Pablo. *Curso de educación. Métodos de enseñanza y pedagogía*. Edició de Anastasio Martínez Navarro: Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia, 1988.

senzills.¹⁸ Aquestes recomanacions eren una guia, però en cap cas prescriptives del currículum.

Tampoc va canviar res amb la nova Llei educativa de 1857, que va tornar a excloure l'educació física. Els alumnes s'instruïen en assignatures completament teòriques i d'aula, durant sis hores, tres al matí i tres a la tarda i de dilluns a dissabte: «Principios de religión y moral, lectura, escritura, Principios de aritmética y Elementos de gramática.»¹⁹ Un altre cop, trobem que l'atenció a l'educació física depenia de la voluntat del mestre o de la mestra. Tot i això, la sensibilitat dels mestres cada cop era més gran; els exercicis gimnàstics metoditzats o de jocs dirigits es duïen a terme en les hores d'esbarjo i, d'aquesta manera, prenién l'estona de lleure i de joc lliure dels infants.²⁰

A les principals nacions d'Europa l'educació física entrava en les polítiques educatives. Aquesta influència arribava a Espanya per mitjà de les obres pedagògiques que servien de manuals de text en la formació i guia dels mestres.²¹ Davant la manca de preparació tècnica de la gimnàstica de moda, sovint els mestres van optar per utilitzar els manuals de jocs, d'influència francesa i anglosaxona.²² Els jocs corporals foren utilitzats com a mitjà d'educació física i suplantaren en l'ensenyança primària la manca curricular. L'educació física es va impartir de forma lliure, en el temps i l'espai d'esbarjo, si disposaven d'algun lloc per fer-ho. A vegades, els mestres vigilaven, dirigien o participaven d'aquests jocs (uns eren de nens i uns altres eren de nenes), sempre sotmesos

¹⁸ AVENDAÑO, Joaquín; CARDERERA, Mariano. *Curso elemental de pedagogía*. Madrid: Imp. Victoriano Hernando, 1859 [4a ed., «IV Gimnástica»], pàg. 74-80.

¹⁹ Cfr. «Reglamento de las escuelas públicas de instrucción primaria elemental», *El Eco de Instrucción Primaria*, 20 d'agost de 1863, n. 23, pàg. 334-340.

²⁰ Vegeu: TORREBADELLA, Xavier. «Vicente Naharro y los juegos corporales en la educación física española de la primera mitad del siglo XIX», *Agora para la Educación física*, vol. 13, n. 2 (2011), pàg. 165-182.

²¹ R. C. *Juegos de Jardín o Campo, traducidos de los mejores manuales acabados de publicar en París*. Madrid: Imp. de R. y Fonseca, 1847; F. L. V. (LÓPEZ VILLABRILLE, FAUSTO). *Recreo de la infancia. Colección de juegos para niños*. Madrid: Imp. de Antonio Pérez Dubrull, 1855; FERNÁNDEZ VILLABRILLE, FRANCISCO. *Juegos y entretenimientos de las niñas*, Madrid: Imp. del establecimiento de Mellado, 1864; MARCO, Luis; OCHOA, Eugenio de. *Repertorio completo de todos los juegos*. Madrid: Lib. Ed. de Bailly-Bailliere, 1896; BASTINOS, Julián. *Juegos infantiles. Recreos útiles para la infancia y la juventud*. Barcelona: Lib. de Antonio J. Bastinos, 1986; HERNÁNDEZ SANTOS, P. *Juegos de niños en las escuelas y colegios*. Madrid: Casa Editorial Saturnino Calleja, ca. 1900.

²² MULET, Bartomeu. «L'educació física als llibres de text dedicats a la formació del mestre a la primera meitat del segle XIX», *XI Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans: Aspectes físics de l'educació*. Reus: Centre de Lectura de Reus, 1992, pàg. 201-215.

a una intenció instrumental en la transmissió dels valors i de les conductes desitjades, segons la classe o condició social.²³

A la província de Lleida, gairebé totes les poblacions més o menys importants disposaven d'alguna escola pública que gestionaven els ajuntaments amb els fons de l'Estat. Com ja hem dit, aquestes escoles es trobaven en condicions molt precàries, amb un únic mestre, molt poc considerat professionalment i també poc remunerat. Josep Amigó i Pellicer (1843-1892) n'era un. Com un dels pedagogs lleidatans més destacats, el 1863 criticava la falta de condicions higièniques de les escoles i la nul·la o precària atenció a l'educació física: «a los maestros se les exigen extensos conocimientos pedagógicos: han de probar que no ignoran los medios de educar el cuerpo y el alma: pero ¿qué aplicación tiene la educación física en las escuelas públicas? ¿Consiste tal vez en las evoluciones que han de hacer los niños al pasar de una clase a otra, de un ejercicio a otro diferente? Si nos fuese posible examinar uno por uno todos los locales en que se da la educación, quizá nos veríamos obligados a deducir que en las escuelas, generalmente hablando, en vez de favorecer el desarrollo físico, le sirven de rémora y entorpecimiento».²⁴

En aquests anys van aparèixer alguns manuals de gimnàstica que van servir de guia als mestres.²⁵ El més conegut va ser el *Manual popular de gimnasia de sala*, del Dr. Schreber,²⁶ l'obra best-seller del segle XIX. Un altre, i el primer en l'àmbit docent publicat a Catalunya, va ser *Nociones de gimnástica higiénica aplicables a las escuelas de instrucción primaria*, de Joaquin Lladó.²⁷ Com que no hi havia res escrit sobre gimnàstica escolar, molt probablement aquesta obra, que seguia el mètode de Francesc Amorós, català de València que es va exiliar a França, va ser força coneguda. Recordem que aquesta gimnàstica es duia a terme amb aparells com escales, trapezis, anelles, cordes, perxes, barres

²³ BANTULÀ, Jaume. «La introducció dels jocs populars i tradicionals en l'educació escolar dels infants». *Temps d'Educació*, n. 30 (2006), pàg. 235-248.

²⁴ AMIGÓ, Josep. «La educación en relación a la juventud», *El Eco de Instrucción Primaria*, Lleida, 30 de març de 1863, n. 9, pàg. 121-130.

²⁵ TORREBABELLA, Xavier. *Repertorio bibliográfico inédito de la educación física y el deporte en España (1800-1939)*. Madrid: Fundación Universitaria Española, 2011.

²⁶ SCHREBER, D. G. M. *Manual popular de gimnasia de sala médica e higiénica o Representación y descripción de los movimientos gimnásticos que, no exigiendo ningún aparato para su ejecución, pueden practicarse en todas partes y por toda clase de personas de uno y otro sexo*. Madrid: Lib. Ed. Carlos Bailly-Bailliere, 1861.

²⁷ LLADÓ, Joaquin. *Nociones de gimnástica higiénica aplicables a las escuelas de instrucción primaria de uno y otro sexo como elemento de educación física y de utilidad en todas las edades y para todas las clases de la sociedad*. Barcelona: Lib. de J. Bastinos e Hijo, 1868.

paral·leles, pesos, etcètera, encara que també s'hi incorporaven exercicis més naturals com la marxa, la cursa, els salts i els llançaments. La dificultat principal d'aquesta gimnàstica era la possibilitat de disposar d'un gimnàs, quelcom gairebé impossible per a molts dels centres educatius públics de l'època.²⁸ Insistim que les escoles públiques tenien moltes limitacions higièniques per tal de poder garantir una educació física saludable i en condicions. La falta d'espai a l'aire lliure i de gimnasos fou una de les preocupacions més reivindicades pels pedagogs.

Tot i els problemes, molts mestres van decidir aplicar la disciplinada i popular «gimnàstica de sala» o sense aparells de l'esmentat Dr. Schreber.²⁹ Aquesta gimnàstica, d'influència sueca, presentava l'avantatge que no requeria el gimnàs clàssic d'aparells i que podia aplicar-se a tot tipus de persones. Així, es considerava excel·lent per als escolars, especialment de pàrvuls i primera ensenyança.³⁰

L'educació física, com a assignatura oficial, va arribar a la segona ensenyança abans que a l'escola primària. Com s'entén això, si avui ningú no dubta de la importància que té l'educació física en la primera ensenyança? Cal buscar el motiu en el 1872, quan es van promoure diverses iniciatives parlamentàries que van conduir a la Llei de 9 de març de 1883 i a la creació de l'Escuela Central de Profesores y Profesoras de Gimnástica (1887-1892). En un context europeu de revifament del nacionalisme, es va inventar la por a les invasions estrangeres, que feia que es tingués cura d'enrobar les futures generacions. Tanmateix, en la segona ensenyança, l'organització de l'assignatura va ser caòtica pels canvis successius de plans d'estudi, una situació que va contrariar moltíssim el professorat oficial de Gimnàstica.³¹

En aquell temps els estudiants de secundària als instituts o als col·legis privats eren molt pocs. La majoria dels joves treballava durant jornades llargues

²⁸ TORREBADELLA-FLIX, Xavier. «La educación física femenina en el período Isabelino (1833-1868): Teresa Castellanos de Mesa, primera profesora española de gimnástica», *Agora para la educación física*, vol. 15, n. 1 (2013), pàg. 20-39.

²⁹ TORREBADELLA-FLIX, Xavier. «La influencia de la profesión médica en la educación física española del siglo XIX: Análisis social del *Manual popular de gimnasia de sala, médica e higiénica del Dr. Schreber* (1861)», *Revista Cultura, Ciencia y Deporte*, vol. 10, n. 26 (2014), pàg. 161-174.

³⁰ Vegeu: GARCÍA, Pedro de Alcántara. *Manual teórico-práctico de educación de párvulos según el método de los jardines de la infancia de Froebel*. Madrid: Imp. del Colegio Nacional de Sordo-Mudos y de Ciegos, 1887; MONTANER, Dolores. *Gimnasia elemental infantil y escolar, para uso de las escuelas elementales y de párvulos*. Ocaña: Imp. José Pereal, 1887.

³¹ CAMBEIRO, Juan Andrés. «L'educació física en el tombant del segle XIX», *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, n. 7 (2005), pàg. 134-176.

i dures i rebia sous molt baixos per poder viure. L'economia familiar de la classe menestral depenia del nombre de sous que entraven a cada casa; per tant, quan arribava l'hora de poder treballar, el jovent no tenia cap més remei que buscar-se feina. L'escola secundària era una cosa de rics.

En aquests anys, el pensament krausista era absorbit pel grup de professors elitista de la Institución Libre de Enseñanza, els quals, amb el positivisme educatiu de l'obra de Herbert Spencer, van proclamar un model educatiu basat en la regeneració física i moral, seguint els models pedagògics d'Anglaterra, que amb l'aixopluc de la moda dels esports d'aquell temps, s'exportava arreu d'Europa.³²

Sabem molt poc sobre com es va impartir realment la gimnàstica a les escoles públiques lleidatanes durant el segle XIX.³³ Sorprèn, però, l'article publicat el 1884 a la *Gaceta de Instrucción Primaria de Lérida* sobre la importància de la gimnàstica i sobre com aquesta educació estava allunyada de la tendència d'Europa: «España permanece totalmente alejada de este movimiento europeo que tiende a devolver a la humanidad la agilidad y el vigor perdidos en nuestra vida moderna, sedentaria y cómoda. Así, mientras alrededor nuestro se multiplican y vigorizan las razas, nosotros nos vemos obligados a rebajar cada cuatro o cinco años la talla del soldado. ¿No es esto vergonzoso y hasta peligroso?»³⁴

El professor de gimnàstica José Sánchez y González de Somoano (1850-1913), l'autor d'aquest article, no era lleidatà, i aprofitava per presentar un tractat de gimnàstica escolar que feia poc que havia publicat.³⁵ «Dos o tres tratados de gimnástica se han publicado desde entonces hasta ahora. En nuestro sentir ninguno llena tan por completo las exigencias del programa ni responde acertadamente a las necesidades pedagógicas, como el del Sr. Sánchez Somoano [...]».³⁶

Cap al tombant del segle XIX, les autoritats sanitàries estaven molt preocupades pels nivells elevats de mortalitat infantil. Com a mesura preventiva es va incidir molt en l'educació física de la infància. Especialistes com els

³² PAYÀ, Andrés. «Joc corporal, esport i educació física a l'ideari pedagògic de la Institución Libre de Enseñanza», *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, n. 7 (2004), pàg. 117-133.

³³ TORREBADELLA-FLIX, Xavier. «L'aportació dels metges de Lleida a l'educació física catalana del segle XIX», *Temps d'Educació*, n. 43 (2012), pàg. 109-130.

³⁴ R. «La gimnástica en España», *Gaceta de Instrucción Primaria*, Lérida, 18 de octubre de 1884, n. 41, pàg. 338.

³⁵ SÁNCHEZ GONZÁLEZ DE SOMOANO, José. *Tratado de gimnasia pedagógica para uso de las escuelas de primera y segunda enseñanza e Institutos*. Madrid: Imp. Vda. Minuesa de los Ríos, 1883.

³⁶ *Ibidem*.

doctors Manuel Tolosa, Fernando Calatraveño o Ángel Pulido van insistir a articular polítiques educatives que donessin importància als exercicis corporals a l'escola.³⁷ Dins d'aquesta voluntat higiènica, també hi hem d'afegir les conseqüències de la crisi de 1898, moment en què va brollar una onada de regeneracionisme i de ressentiment per la pèrdua de Cuba. En els discursos d'aquests anys també es reclamava la presència d'una gimnàstica de caràcter militar a l'escola primària.³⁸

Malauradament, la Llei de 1857 va arribar fins al 1901, cosa que va hipotecar l'educació física, sobretot en les classes més desfavorides, que també eren les que més la necessitaven.

3. QUAN L'EDUCACIÓ FÍSICA ARRIBA A L'ESCOLA PRIMÀRIA PÚBLICA

Podem afirmar que la implantació generalitzada de l'educació física en l'ensenyança primària fou lenta i plena de contradiccions. Oficialment, no fou fins al 1901 que el Ministerio de Instrucción Pública introduí l'assignatura d'educació física amb el nom «ejercicios corporales».³⁹ Tanmateix, la manca d'instal·lacions, materials i un professorat qualificat feia que s'impartís de forma precària i rudimentària. I no tothom volgué o pogué complir la normativa. Com deia Cossío, en aquests anys també hi havia escoles en què la gimnàstica es reduïa a uns quants exercicis de moviments articulars al mateix lloc d'estudi.⁴⁰

A l'escola primària, abans dels 13 anys, eren molt pocs els nens i les nenes que estaven escolaritzats. Aquests nens i nenes es quedaven a casa ajudant les mares en les tasques familiars (en aquell moment era mal vist que la dona treballés fora de l'àmbit domèstic). També molts d'aquests infants treballaven a la indústria fabril o en activitats comercials que només podien fer ells. Ens referim a una infància socialment molt malmesa per l'escassetat de condicions

³⁷ RUIZ, Cándido. *Protección a la infancia en España. Reforma social y educación*. València: Universidad de València, 2004.

³⁸ CAMBEIRO, Juan Andrés. *Op. cit.*, 2005, pàg. 146-147.

³⁹ RD de 26 d'octubre de 1901, *Anuario legislativo de instrucción pública*, «Sección de estadística de Instrucción pública, Art. 3º», Madrid, 1901, pàg. 750-751.

⁴⁰ GALÍ, Alexandre. *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya, 1900-1936* [Obres Completes, llibre x: Institucions de Cultura Popular]. Barcelona: Fundació Alexandre Galí, 1985, pàg. 171 (Alexandre Galí cita Manuel Bartolomé Cossío amb referència a la implantació de l'assignatura Ejercicios Corporales de 1901).

higièniques i educatives. A partir de 1904, aquesta infància fràgil i en perill va tenir, amb la Llei de protecció a la infància, un futur molt més esperançador.⁴¹

Els ajuntaments, diputacions provincials i algunes institucions benèfiques de protecció a la infància van articular un conjunt de dispositius per higienitzar i salvaguardar unes generacions de les quals depenien per assegurar el desenvolupament productiu del país. La Catalunya industrial estava exportant per tot el territori els guanys de la seva expansió econòmica. El creixement de la indústria, l'agricultura i el comerç s'impulsa amb l'esforç de la classe obrera, que veu oportunitats per millorar el seu nivell de vida. Així és com la modernitat de principis del segle xx també arriba, cada cop més, a les classes populars, que es consoliden econòmicament com a classe mitjana. És en aquest moment que l'educació física s'oficialitza a l'escola pública. El problema sempre va ser la preocupació per l'escolarització, per evitar els infants pidolant pels carrers o delinquent. Aquesta infància en perill, que també podia esdevenir socialment «perillosa», va ser l'eix d'una biopolítica higiènica i pedagògica,⁴² en què l'educació física, altrament dita gimnàstica escolar, també havia de despertar un cert interès. Tanmateix, les mancances eren moltes. Mestres sense formació específica i escoles sense gimnasos ni zones d'esbarjo i amb pocs recursos econòmics eren obstacles difícils de superar.

Estem parlant d'una època en què algunes escoles, dins d'una assignatura anomenada *exercicis corporals*, organitzen batallons infantils i parades militars; altres fan gimnàstica d'aparells o sueca; altres fan tota mena de jocs o s'inicien al futbol, però en què encara n'hi ha d'altres també (la majoria) que no fan gens d'activitat física saludable.

El 1905 el mestre lleidatà Luis G. Giménez presentava la gimnàstica sueca, molt poc coneguda fins aleshores, com un dels mitjans més adients per al desenvolupament de l'educació física: «En conclusión empecemos nosotros por hacer la prueba en los niños que concurren en nuestras escuelas, ejercitémoslos todos los días, diez minutos por la mañana y otros tantos por la tarde en tales ejercicios y de seguro notaremos unos resultados más que satisfactorios».⁴³

⁴¹ SANTOLARIA, F. (2009). «La Junta de Protección de la Infancia de Barcelona. La primera etapa (1908-1909)», *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, n. 14, 75-91; SÁNCHEZ-VALVERDE, C. *La Junta de Protección de la Infancia de Barcelona, 1908-1985. Aproximación y seguimiento histórico*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2009.

⁴² VARELA, Julia; ÁLVAREZ-URÍA, Fernando. *Arqueología de la Escuela*. Madrid: La Piqueta, 1991.

⁴³ GIMÉNEZ, Luis G. «De pedagogía. El gimnasio sueco», *El Avisador del Magisterio*, Lleida, 30 de juny de 1905.

Però aquesta gimnàstica tan uniformada, automatitzada, rígida i disciplinada no era la devoció dels infants, acostumats a córrer i a saltar lliurement pels carrers. La gimnàstica sueca va contribuir, encara més, a un sistema educatiu repressor de la corporalitat. Aquest mètode tan dirigit dels moviments del cos esdevenia una eina productiva; un mitjà que servia per cobrir les necessitats d'automatització en el treball en cadena de la indústria fabril o artesanal. Amb l'educació física, es descobreix, doncs, el poder disciplinari de l'educació. La instrumentalització social de la corporalitat infantil esdevé un producte per garantir la seguretat dels grups dominats, l'«ortopèdia social» que fa que el modernisme avanci sense fissures.⁴⁴

El 18 d'octubre de 1906, l'Ajuntament de Lleida donà inici a les activitats escolars anomenades Paseos escolares: una mesura ministerial adoptada per desenvolupar aspectes d'higiene i d'exercici físic en la població escolar infantil.⁴⁵ L'alcalde Antoni Abadal i Grau va rebre els nens i nenes de les escoles públiques i els explicà les finalitats de l'activitat. Tot seguit, van fer una excursió pel Parc dels Camps Elisis i es van organitzar uns quants jocs.⁴⁶

Una petita crònica a *El Mundo Deportivo*, que parlava del desenvolupament esportiu a les terres de Lleida, assenyalava que no n'hi havia prou amb la promoció dels esports en els homes, sinó que calia que arribessin també a la població infantil. Per això, es demanava als ajuntaments que patrocinessin manifestacions esportives incorporades als programes de les festes locals i «empezar a inculcar estas aficiones a los niños, por lo que estimo resultaría muy simpático que figuraran también en el programa carreras de combas, de aros, etc., para niños, lo cual no dudo merecería el aplauso de todos los leridanos».⁴⁷

El 1907, a *El Pallaresa*, la Llibreria Sol i Benet de Lleida, del carrer Major núm. 19, anunciava la venda com a novetat durant el mes de juny, en la versió espanyola, el llibre *Gimnasia para todos* (per dues pessetes), que parlava d'exercicis sense necessitat d'aparells, seguint el mètode del suec resident a França L. G. Kumlien.⁴⁸ Aquest mateix llibre també fou anunciat durant tot el mes

⁴⁴ LERENA, Carlos. *Reprimir y liberar. Crítica sociológica de la educación y de la cultura contemporáneas*. Madrid: Akal, 1983.

⁴⁵ Vegeu: SOLANA, Ezequiel. «Por la cultura de los paseos escolares», *El Pallaresa*, 14 de febrer de 1908.

⁴⁶ «Inauguración de los Paseos Escolares», *El Ideal*, 19 d'octubre de 1906.

⁴⁷ Vegeu: *El Mundo Deportivo*, 26 d'abril de 1906, pàg. 6.

⁴⁸ Cfr. *El Pallaresa*, 21 de juny de 1907.

de gener de 1910 a *El País* com una «obra notable de gimnasia sueca». ⁴⁹ Amb aquesta obra, un manual molt utilitzat des dels inicis del segle xx, ⁵⁰ el professorat de Lleida disposava del recurs necessari per poder aplicar aquest tipus de gimnàstica, tal com succeïa als centres escolars més ben considerats de la ciutat, com el Liceo Escolar o el Col·legi dels Maristes.

El diumenge 16 de maig de 1909, dins dels actes de la Festa Major, es va fer el Festival Gimnàstic Escolar al Camp de Mart, en què van prendre part 200 alumnes de les escoles municipals i particulars, dirigits per un professor. Aquest acte ens informa d'una certa presència de l'educació física a les escoles de primera ensenyança i, si més no, d'una certa pràctica dels exercicis gimnàstics, ja que per organitzar aquests festivals amb tants alumnes calia una preparació important. ⁵¹

No fou fins aquest mateix any que l'Ajuntament de Lleida es mostrà a favor d'incloure la gimnàstica al programa educatiu de les escoles municipals, tot creant una plaça de professor de Gimnàstica. Cal recordar que la Gimnàstica en l'escola primària ja era obligatòria el 1901, encara que no es verificqués correctament per la falta de condicions dels edificis i per la manca de professorat adequat. Per solucionar aquesta problemàtica, el Consistori, dirigit per l'alcalde Ramon Sans, dictà unes bases a petició de Frederic Godàs, que pretenien millorar l'ensenyança a les escoles municipals i en què també es tenien en compte atencions per a l'educació física: ⁵² «8ª Que se destine una parte del reservado que el Excmo. Ayuntamiento posee en los Campos Eliseos, a campo de juego y gimnasia sueca, para los alumnos de las escuelas Públicas, para que puedan estos concurrir los jueves y sábados por la tarde a la práctica de ejercicios físicos. 9ª Que se anuncie por concurso la previsión interina y gratuita de la plaza de profesor de Gimnasia, hasta que en el nuevo presupuesto se consigne una cantidad y se provea en propiedad por medio de concurso u oposición. [...] 12ª Que los médicos Municipales visiten las escue-

⁴⁹ KUMLIEN, L. G. *Gimnasia para todos*. Madrid: Librería Gutemberg de José Ruiz, ca. 1907.

⁵⁰ La gimnàstica sueca es popularitzà a Catalunya a partir de l'obra de Joan Bardina i Castarà amb el conegut pseudònim Dr. Saimbraum. Vegeu: SAIMBRAUM [BARDINA I CASTARÀ, J.]. *Salud, fuerza y belleza por medio de la gimnasia sueca*. Barcelona: Sociedad General de Publicaciones, 1912.

⁵¹ Cfr. *El Correo Leridano*, 15 i 16 de maig de 1909.

⁵² Ramon Sans i Torres fou alcalde conservador de l'1 de juliol de 1909 al 14 de novembre del mateix any, en què fou substituït per Màrius Sol i Mestre, d'afiliació liberal.

las públicas e informen sobre el estado sanitario de los alumnos que concurren a las mismas». ⁵³

En aquestes bases també es proposava la creació d'una escola al mateix camp de joc (els Camps Elisis), amb capacitat per a 110 alumnes. Aquesta iniciativa tenia com a objectiu, suposadament, cobrir el dèficit de places públiques, i estava determinada per la forta influència de les escoles a l'aire lliure, que defensaven importants pedagogs i higienistes de l'època. Cal recordar que en aquests anys Frederic Godàs i el doctor Humbert Torres, professors del Liceo Escolar, eren representants municipals en els plens i, per tant, també cal destacar la seva influència pedagògica i higienista.

L'educació física fa l'entrada en un moment àlgid de les reivindicacions higièniques, pedagògiques, religioses i militars. Tothom prenia referències del desenvolupament que adquiria l'educació física en països com Anglaterra, Alemanya, França o Suècia. A Espanya no hi havia un mètode d'educació física i això preocupava. ⁵⁴ La importància de la matèria va ser objectiu de discussió en el Congrés de Primera Ensenyança de Barcelona i les conclusions van ser unànimes a favor d'estendre l'obligatorietat dels exercicis gimnàstics a totes les escoles. ⁵⁵ En aquesta situació era preocupant, per a un ajuntament com el de Lleida, no atendre en condicions aquesta branca de l'ensenyança, tan necessària per a l'avenir de la societat.

Finalment, la plaça de professor municipal de Gimnàstica fou consignada a Xavier Kuhnel, un professor amb la revàlida de mestre elemental, segons un dictamen de la Comissió que en valorà el currículum i el nomenà com a tal, el 10 de setembre de 1910, amb un sou de 500 pessetes. ⁵⁶ Per cobrir aquesta plaça, a més de Kuhnel, que aleshores era professor del Liceo Escolar, es presentà José Manuel Salas Pantoja, professor oficial de l'assignatura a l'Institut de Lleida. Aquest professor va presentar un recurs contra l'Ajuntament, ja que no veia just que la plaça de gimnàstica anés a parar a un professor no oficial. Finalment, aquest recurs fou desestimat pel Govern Civil. ⁵⁷ No obstant això,

⁵³ «La Enseñanza. Bases aprobadas por el Ayuntamiento», *El Pallaresa*, 25 d'agost de 1909. També en Actes dels Plens Municipals de l'Ajuntament de Lleida, 23 d'agost de 1909, foli 94.

⁵⁴ TORREBADELLA-FLIX, Xavier. «La educación física comparada en España (1806-1936)», *Historia Social y de la Educación*, vol. 3, n. 1 (2014), pàg. 25-53.

⁵⁵ MONÉS, Jordi; BOSOM, Núria. «L'educació física al Congreso de Primera Enseñanza de Barcelona, 1909-10», *III Congrés d'Història de Barcelona. 20, 21 i 22 d'octubre de 1993*. Vol. II. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1993, pàg. 583-589.

⁵⁶ Actes dels Plens Municipals de l'Ajuntament de Lleida, 10 de setembre de 1910, foli 155.

⁵⁷ Actes dels Plens Municipals de l'Ajuntament de Lleida, 2 de desembre de 1910, foli 207.

aquest afer no deixà de portar «moviments sísmics» a la premsa (tant a la local com a la de fora), ja que, en general, aquestes decisions no agradaven gens al col·lectiu oficial de professors de Gimnàstica, que hi veien un intrusisme il·legítim en la professió.

El Pallaresa publicà un article del diari madrileny *Ejército y Armada*, en què Adolfo Revuelta Fernández, un distingit professor de gimnàstica, criticava durament les decisions de l'Ajuntament Lleida per «hacerse los suecos ante el título oficial de profesor de Gimnasia». Recriminava a l'Ajuntament que a favorís, per interessos creats d'amiguisme i de preferència, el Sr. Kuhnel. Finalment, la comissió responsable de dictaminar l'assignació de la plaça es justificà de la forma següent: «Vistas las instancias, etc., etc. y considerando que si bien los dos concursantes reúnen condiciones manifiestas para desempeñar dicha plaza; con el fin de que el Ayuntamiento se propuso no fue la creación de un Gimnasio y sí solamente el acostumbrar a los alumnos de las Escuelas públicas a la práctica de los ejercicios de gimnasia sueca al aire libre, atendiendo más al objeto educativo de los mismos e inclinarlos al orden y la disciplina que la práctica de dichos ejercicios supone».⁵⁸

Cal dir que Adolfo Revuelta Fernández, coneixedor del tipus de gimnàstica que el professor Kuhnel ensenyava al Liceo Escolar, el va tractar de pseudo-professional, empíric i poc coneixedor dels sistemes racionals i higiènics de l'educació física.⁵⁹

El 1910, en un dels plens de l'Ajuntament, el Dr. Humbert Torres esmentava la poca atenció i els inconvenients (de «resistències injustificades») que alguns dels mestres municipals posaven perquè els alumnes lliuessin les lliçons de gimnàstica.⁶⁰

No obstant això, el 1912, tot i que l'Ajuntament tenia pensat fer les classes de gimnàstica als Camps Elisis, finalment, no va poder fer-ho. Sorprenentment, segons que sembla, l'assignatura es va fer a la plaça de Braus. La Comissió de Governació va tramitar una moció a la Comissió d'Hisenda per tal que les classes de gimnàstica es poguessin fer al Mercat del Gra de Sant Lluís. Aquesta moció no va ser atesa i la Comissió de Governació va acceptar

⁵⁸ «De Gimnasia (artículo de Adelino Fernández Revuelta publicado en *Ejército y Armada*)», *El Pallaresa*, 24 de març de 1911.

⁵⁹ Disposem d'un llibre de gimnàstica signat per Kuhnel: SOLEIROL DE SERVES, M.; LE ROUX, M. MME. *Manual de Gimnasia racional y práctica (método sueco)*. Traducción por D. Francisco de la Macorra y Guijeño. Madrid: Lib. Ed. de Bayly-Bailliere e Hijos, ca. 1910. Probablement aquest fou un dels manuals utilitzats per fer la gimnàstica als escolars.

⁶⁰ Actes dels Plens Municipals de l'Ajuntament de Lleida, 2 de desembre de 1910, foli 207.

el compromís de buscar un lloc, a l'aire lliure, que fos més adient per dur-hi a terme aquestes classes.⁶¹

Un any més tard, aquesta Comissió sol·licitava al Ple municipal la supressió de la plaça municipal de l'Escola de Gimnàstica, però la discussió va quedar ajornada per als pressupostos següents.⁶² El motiu de la supressió era la falta d'un local o espai adequat. En la discussió dels pressupostos, el doctor Josep Estadella remarcà la falta de la dotació econòmica del professor de gimnàstica, i digué que no es podia, de cap manera, suprimir aquesta ensenyança tan útil i necessària. Sobre aquesta qüestió, Màrius Sol va proposar la dotació de 500 pessetes per reorganitzar novament l'Escola de Gimnàstica, però amb la condició que no es gastés la quantitat esmentada, si no es donava aquesta ensenyança. La proposta fou acceptada majoritàriament. Aquesta dotació anà també acompanyada de 180 pessetes per la compra del material que l'Escola de Gimnàstica necessitava.⁶³

Com es pot comprovar, la capacitat municipal per facilitar l'oferta de l'assignatura obligatòria de Gimnàstica va ser força limitada. La manca d'espais a l'aire lliure, de gimnasos municipals adequats i de professorat; la manca d'assignació pressupostària i, a més a més, la manca de sensibilitat cap a l'educació física per part d'alguns polítics, de mestres i, fins i tot, d'alguns pares de família, eren rèmores que impedièren desenvolupar una campanya de regeneració física ciutadana:⁶⁴ «Es que el maestro, en la escuela y también fuera de ella, mucho puede hacer en beneficio de la educación física de los niños que se le confían. Tendrá que luchar, es cierto, contra la ignorancia y los convencionalismos de muchos de los padres, de casi todos los padres, que quieren a sus hijos antes repletos de conocimientos superfluos en su cerebro, que rica en hierro su sangre; que prefieren verlos de rostro pálido sobre los libros, que coloradas sus mejillas de correr y saltar, antes sabios que robustos, fuertes y buenos».⁶⁵

⁶¹ Cfr. Actes dels Plens Municipals de l'Ajuntament de Lleida, 27 de març de 1912, foli 50 i 10 d'abril de 1912, foli 54.

⁶² Cfr. Actes dels Plens Municipals de l'Ajuntament de Lleida, 25 d'octubre de 1913, foli 151.

⁶³ Cfr. Actes dels plens municipals de l'Ajuntament de Lleida «Pressupostos per a l'any 1914», 12 de desembre de 1913, foli 4.

⁶⁴ Abans de 1910, alguns ajuntaments havien decidit ocupar-se d'atendre i facilitar la gimnàstica a les escoles públiques. A Catalunya els primers municipis a fer-ho foren Sabadell el 1879 i Barcelona el 1880. Posteriorment ho van fer altres ajuntaments, com el de Saragossa el 1881, Madrid el 1905, Bilbao el 1906, i també els de Ciudad Real, Còrdova, Alcoi i Sant Feliu de Guíxols.

⁶⁵ RIERA Y VIDAL, Pedro. «Educación física», *El País*, 12 de febrer de 1913.

L'estat llastimós dels edificis escolars continuava sent, a principis del segle XX, una constant. El doctor Josep Estadella i Arnó (1880-1951), al llibre *La educación física en las escuelas de primera enseñanza* (1910), opinava que l'educació física s'havia d'iniciar amb el restabliment dels edificis escolars. Aquesta reivindicació era molt seriosa, atès que s'afirmava que l'escola podia resultar nociva per als alumnes per l'excessiva permanència als edificis, per la desmesura intensiva del treball rutinari –sobretot intel·lectual– i per les males actituds corporals adoptades pels alumnes (fomentades per la immobilitat), que provocaven problemes de vista, d'escoliosi i de fatiga general: «¡Cuantas veces vienen niños enfermos a nuestras consultas, llevándose como único remedio nuestro el consejo de dejar de asistir por unos días a la escuela y la prohibición de mirarse un libro!»,⁶⁶ «¿Que sacaríamos de proveer a nuestros edificios escolares de buena luz, sano aire, anchos patios y alegres jardines, si en el salón de clase tributáramos idolatría a pésimos sistemas que hacen del maestro un fabricante de jorobas y el niño víctima de nuestros errores? Analícese la importancia de estos asuntos y óbrese en conciencia».⁶⁷

En aquest llibre Estadella aconsellava, per a l'ensenyança primària –nens i nenes de 5 a 12 anys–, exercicis de jocs escolars, marxes, curses moderades i exercicis elementals de conjunt, sense cap mena d'aparell (sempre, si era possible, a l'aire lliure). Estadella estava en contra de la proliferació dels gimnasos i del material inadequat, ja que estava convençut que els aparells gimnàstics resultaven «altamente perjudiciales y funestos para los intereses físicos de la clase escolar». Aconsellava introduir els exercicis de gimnàstica sueca en l'educació dels infants a partir dels 10 anys, però amb la consegüent aplicació metodològica: exercicis progressius quant a la complexitat, graduats i proporcionats a l'alumne, amb l'aplicació d'una dosificació correcta. Al capdavall, Estadella proposava l'adopció de la lliçó de gimnàstica escolar segons el conegut professor francès George Demeny.

Un altre professor, Jaime Nadals i Camps, recomanava dur a terme una educació física més natural, en què es gaudís de l'aire pur i del sol: «En los colegios de primera enseñanza tendría que repartirse el tiempo así: En el invierno, por la mañana, excursiones al campo, gimnasia respiratoria y sencillamente permanencia al aire libre, en donde el profesor podría explicar la higiene a sus alumnos. Por la tarde clases en el colegio. En verano podría cambiarse

⁶⁶ *Ibidem*, pàg. 31.

⁶⁷ ESTADELLA ARNÓ, J. *La educación física en las escuelas de primera enseñanza*. Lérida: Imp. «Joventut», 1910, pàg. 28.

las horas. [...] El niño, inconsciente, no comprende que arrastra una infancia obscura, del colegio a casa y de casa al colegio, en donde hay atmósferas que se cortan». ⁶⁸

En aquests anys, alguns sectors pedagògics van fer moltes aportacions per difondre els valors de l'educació física escolar. A Lleida el referent més immediat era el Liceo Escolar de Frederic Godàs i Legido (1897-1920), per on havien passat destacats professors d'educació física i també polítics, que es van configurar com els portants de la renovació pedagògica de la ciutat. ⁶⁹ «Sólo nos resta felicitar una vez más al Sr. Frederic Godàs y demás profesores del citado colegio que así saben hermanar las diversas ramas de la educación, haciendo resaltar, de un modo brillante, la grandísima importancia de la tan olvidada cultura física en el problema educacional». ⁷⁰

Francesc Xavier Kuhnel va destacar per ser un dels propagadors de la gimnàstica escolar. El podem trobar en diverses col·laboracions, actes i festes gimnàstiques fets per tal de popularitzar aquesta educació tan important, fins i tot fora de Lleida. Una d'aquestes intervencions va ser el 1911 a l'escola del Cercle Demòcrata Republicà a les Borges Blanques. ⁷¹

La preocupació per l'educació física i la higiene escolar fou tractada també en l'Assemblea Provincial del Magisteri Públic de Lleida. El tema vuitè d'aquesta Assemblea es referia a «la higiene escolar, els exercicis i jocs infantils. Organització d'aquests conforme a l'edat dels alumnes i a la classe i a la categoria de l'escola». ⁷² «Primerament evolucionaren, sempre dirigits pel Sr. Kuhnel i ajudat pel professor Sr. Paradell, una sèrie d'exercicis d'extensió i altres gestos de les diverses articulacions de petits deixebles. A cada nova ordre i a cada senyal sàviament donada, com una plomada seguien els disciplinats alumnes donant mostres d'enteresa i d'un gran carinyo en llurs treballs. Després d'un petit descans, començaren a evolucionar amb diverses combinacions rítmiques que no solament demostraren els nens estar posseïts d'un esperit concientut i d'imitació, sinó que arribaren a entusiasmar el públic, mereixent dits gimnàs-

⁶⁸ NADALS CAMPS, Jaime. «La educación física del niño», *El País*, 23 de juliol de 1910.

⁶⁹ TORREBADELLA-FLIX, Xavier. «L'educació física en el Liceo Escolar de Lleida (1906-1939): Un model de renovació pedagògica», *Actes IV Congrés de l'Activitat Física, l'Esport i la Recreació*. Lleida: INEFC-UdL, 1999, pàg. 75-85.

⁷⁰ ARTURO: «Fiesta de educación física», *El Ideal*, 4 de juliol de 1911, pàg. 2.

⁷¹ En aquesta festa, presidida per Francesc Macià, que aleshores era diputat, també hi participà el Dr. Humbert Torres, que lliurà una conferència sobre la importància dels jocs gimnàstics i suecs.

⁷² *El País*, 2 d'agost de 1911.

tics i particularment el director unes interminables salves d'aplaudiments que foren coronades amb satisfacció de tots ells allí congregats». ⁷³

Altres exhibicions gimnàstiques van ser fetes en els programes de la Festa Major de Lleida pels alumnes de les escoles municipals i van ser dirigides sempre per Kuhnel. La primera que s'ha localitzat fou el 15 de maig de 1909 a l'esplanada del turó Gardeny i, anys més tard, a la plaça de braus, en la qual també participaren els alumnes del carrer Tallada. ⁷⁴ Una altra exhibició de Kuhnel va ser per la Festa Major de 1914, en què reuní els escolars al turó de Gardeny per tal de fer una festa esportiva i gimnàstica. ⁷⁵

La preocupació per l'educació física era una constant. El maig de 1916, l'Associació Normalista Ilerda organitzà un concurs de jocs infantils per als alumnes de les escoles públiques i privades de la província, amb l'objectiu de reconèixer-ne la importància, tant per al desenvolupament físic com intel·lectual i moral, desitjant contribuir a la canalització i l'ennobliment d'aquestes manifestacions espontànies dels infants. Aquest concurs es féu al Parc dels Camps Elisis, el dissabte 13 de maig. ⁷⁶ En aquests anys els tractats recopilatoris de jocs eren uns recursos molt ben rebuts per un professorat mancat de formació especialitzada. ⁷⁷

Encara que l'Educació Física o Gimnàstica a l'escola primària fos oficialment obligatòria, com ja hem avançat, l'activitat no sempre es duia a terme. Moltes de les escoles no disposaven de professor especialista; en altres el professor no disposava de coneixements, o senzillament no feia la classe, a vegades perquè no disposava d'instal·lacions adequades i, altres simplement perquè no volia: «Educar y fortalecer al individuo es educar y fortalecer la raza. Y bien necesitados estamos en España de esta educación y fortalecimiento. Ya hace algunos años que oí a un médico distinguido, después de haber reconocido a los quintos de la zona militar, cumpliendo los deberes de su cargo, que cada año se notaba más el depauperamiento, el raquitismo, etc., y que los mozos de los pueblos parecían ser vecinos de capitales, a juzgar por el poco desarro-

⁷³ BARBERA, J. «Una festa escolar», *El Ideal*, 12 de setembre de 1911.

⁷⁴ Cfr. Premsa època «Programes de Festa Major».

⁷⁵ *El Correo de Lérida*, 15 de maig de 1914.

⁷⁶ Cfr. «Concurso de juegos infantiles», *El País*, 18 d'abril de 1916.

⁷⁷ OSES LARUMBE, JOSÉ. *Juegos de patio para niños. Los grandes y pequeños deportes al aire libre*. Barcelona: Lib. de Perelló y Vergés Editores, 1915; OSES LARUMBE, JOSÉ. *Juegos de campo para niños. Los grandes y pequeños deportes al aire libre*. Barcelona: Lib. de Perelló y Vergés Editores, 1915; ESTEVE GONZÁLEZ, F. *Colección de juegos infantiles recopilados para su adaptación en la lección de gimnasia*. Toledo: Imp. del Colegio de María Cristina, 1929.

llo físic que en ellos se observaba. Es cierto que se observa esto tiempo ha, pues a poco que se fije uno de edad madura en lo que eran nuestros jóvenes hace treinta años o cuarenta años, y lo que son hoy, encontrará una notable diferencia».⁷⁸

3.1. La gimnàstica de «orden y mando»

El primer llibre utilitzat oficialment per a l'ensenyança de l'Educació Física a l'escola primària arribà el 1924 amb la *Cartilla gimnàstica infantil*, que el dictador Miguel Primo de Rivera va imposar per a totes les escoles de l'Estat.⁷⁹ Amb aquest llibre es pretenia unificar un model únic d'ensenyança.⁸⁰ L'ideari de la *Cartilla* manifestava un discurs marcadament patriòtic embolcallat amb signes regeneracionistes i espanyolitzadors: «Cuando la fe de la educación física prenda en las almas, ilumine las inteligencias, exalte los corazones españoles, la regeneración física de la raza será un hecho que, unido a la regeneración moral y política ya iniciada, convertirá en realidad la anhelada esperanza de los hijos de la amada España, que es verla poderosa y vencedora, no sólo en el campo de batalla, sino en el de la economía».⁸¹

Metodològicament aquesta *Cartilla* es concretava amb l'adopció de la gimnàstica sueca, els jocs i la incorporació, per primer cop, dels esports amb condicions facilitades per als alumnes: futbol, voleibol i bàsquet.⁸² Aquesta presència dels esports, en la realitat, era força utòpica, almenys per a l'ensenyança primària, atès que, com ja s'ha dit, la majoria de les escoles no disposaven de terrenys apropiats a l'aire lliure per a la pràctica d'aquests de jocs.

En aquests anys, el futbol estava força estès i propiciava una forta influència en els infants. Molts dels professors d'educació física van utilitzar el joc del futbol com a recurs didàctic per educar físicament i també en els valors. Tot i així, el futbol escolar o infantil rebé importants opinions refractàries que el veien com un poderós enemic de l'educació física. Cal dir, però, que sovint

⁷⁸ SERRABLO, F. «Sobre educación física», *El Magisterio Leridano*, 4 d'agost de 1921, pàg. 1.

⁷⁹ MINISTERIO DE LA GUERRA, ESCUELA CENTRAL DE GIMNASIA. *Cartilla gimnàstica infantil*, Publicaciones del Directorio Militar. Madrid: Sucesores de Rivadeneyra, 1924.

⁸⁰ RD de 18 de juny de 1914 (*Gaceta de Madrid*, 19 de juny 1924).

⁸¹ *Op. cit.*, pàg. 7.

⁸² En aquests anys les escoles públiques eren al carrer de Tallada, n. 32, i carrer de Redola de Sant Joan, i eren per a nois i noies. A més, n'hi havia dos de pàrvuls, a la rambla de Ferran, n. 18, i al carrer de Cavallers, n. 42. Aquesta darrera també era per a noies.

aquest posicionament també s'adreçava a qualsevol esport.⁸³ En *El Magisterio Leridano* es convidava els mestres a fer una reflexió sobre el futbol, aprofitant un article publicat per Román Sánchez Arias (1871-1941), que era un dels detractors més representatius del futbol escolar: «El fútbol se practica en la gran mayoría de los colegios, y en aquéllos en que no tiene entrada, más es por imposibilidad material que por motivos de índole pedagógica. Y el fútbol debiera estar absolutamente proscrito hasta los diez y ocho años de edad. [...] Juego emotivo despertador de apetitos y pasiones, impulsivo y nervioso, violento hasta la brutalidad, su práctica, tal mismo se realiza, ha de ser necesariamente, imprescindible, perjudicial y nefasta. Físicamente es un agotador de las energías; esto sólo bastará para proscribirlo. Forzador de corazones, es el bárbaro aniquilador del aparato respiratorio ¡Cuántos, cuántos han muerto en plena juventud, en prematura edad, víctimas del furor futbolístico!»⁸⁴

Moltes de les autoritats en educació física sostenien importants arguments fisiològics –que avui ja no es donen com a bons– que rebutjaven la prompta iniciació esportiva. Aquestes opinions consideraven que l'esport s'havia desviat de l'educació física i que, per tant, no complia els objectius higiènics i de salut. A més a més, es criticava que els esports estaven en mans d'una mala direcció, ja que als animadors i entrenadors els mancaven força coneixements, sobretot de fisiologia i metodologia.

Aquestes opinions s'anaren desdibuixant a mesura que l'esport escolar s'estenia per totes les escoles. Fins i tot en la II República solament es van admetre com a pràctica d'educació física els jocs i els esports.

A Lleida, l'educació física no tenia presència en tots els centres escolars. El 1928, amb motiu d'una entrevista al doctor i professor d'Educació Física Epifani Bellí i Castiell (1883-1954), es tornava a criticar la falta de professorat de Gimnàstica a les escoles municipals: «No sabem que existeixi a l'estranger una ciutat com a Lleida on manqui el professor de gimnàstica, quan, no es tracta de molts professors d'aquesta classe».⁸⁵

El Dr. Bellí hi havia insistit a vegades en fer un programa organitzat d'educació física per a totes les escoles municipals: «Un acord amb la Inspecció esco-

⁸³ TORREBADELLA, Xavier. «El deporte contra la educación física. Un siglo de discusión pedagógica y doctrinal en la educación contemporánea», *Movimiento humano*, n. 4 (2012), pàg. 73-98.

⁸⁴ RUBRIK (pseudònim de Román Sánchez Arias). «De educación física», *El Magisterio Leridano*, 4 de desembre de 1924, n. 261, pàg. 1.

⁸⁵ M. P. «El Cos de bombers fa gimnàstica», *Lleida, Revista d'Informacions i Estudis*, 25 d'abril de 1928, n. 78, pàg. 3-4.

lar per tal de posar l'horari de cada escola en combinació que permetés realitzar en totes, les de nois i noies, els exercicis successivament, a part de certes classes de conjunt, al camp, donaria al nostre municipi categoria d'europèu».⁸⁶

El juny de 1929, l'Ajuntament de Lleida tragué novament a concurs una plaça per cobrir la gimnàstica a les escoles municipals, consignada amb una retribució de 500 pessetes mensuals. Aquesta vegada, el perfil de la plaça requeria disposar del títol oficial de professor de Gimnàstica, ser doctor en Medicina i haver prestat serveis de caràcter municipal.⁸⁷

Durant la dictadura de Primo de Rivera, la Direcció de Primera Ensenyança va organitzar alguns cursos a l'Escuela Central de Gimnasia de Toledo, per tal d'instruir el professorat sobre el coneixement i l'aplicació de la *Cartilla gimnàstica infantil*. En un d'aquests cursos, el 1927 hi participà Rosendo Vila i Badia, mestre d'Artesa,⁸⁸ i el 1929, assignat per la Inspecció, Santos Vicente Valdoví, mestre regent de l'Escola Normal de Mestres de Lleida. En acabar els cursos, Santos Vicente i Rosendo Vila van rebre el títol de professors d'Educació Física de Primera Ensenyança. Aquests professors tenien la funció de donar a conèixer la *Cartilla* a la resta del professorat de la província i fer la deguda inspecció de l'aplicació d'aquest document.⁸⁹

Als anys trenta, l'educació física escolar més aviat s'encarava amb la pràctica dels esports, ja que la gimnàstica sueca era vista com una cosa avorrida i els mestres no podien fer res més que accontentar els joves, si volien evitar enfrontaments de disciplina. Val a dir, però, que aquesta opció només va ser atesa a les escoles privades, ja que a les públiques, amb la carregosa i disciplinada gimnàstica sueca, n'hi havia més que suficient.

3.2. Els escolars de Lleida van de colònies

A Catalunya les colònies escolars van ser establertes cap a finals del segle XIX.⁹⁰ Tanmateix, a Lleida van arribar amb un retard important. El 1909 ja hi havia algú que demanava l'atenció dels ajuntaments lleidatans perquè

⁸⁶ *Ibidem*, pàg. 4.

⁸⁷ Cfr. *Diario de Lérida*, 24 de juliol de 1929, pàg. 8, i Actes de Plens de l'Ajuntament de Lleida, 1929, foli, n. 47. No s'ha pogut localitzar el destí de la plaça, però pel perfil sol·licitat, sembla que estava feta a la mida del Dr. Epifani Bellí.

⁸⁸ RO de 20 de maig de 1927 (*BOMIP*, 27 de juny de 1927, n. 45, pàg. 733).

⁸⁹ O. de 26 d'abril de 1929 (*BOMIP*, 17 de maig de 1929, n. 40, pàg. 692).

⁹⁰ CAMBEIRO, Juan Andrés. «Colònies escolars: anàlisi històrica d'una aventura pedagògica (1876-1920)», *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, n. 9-10 (2007), pàg. 193-243.

intentessin organitzar les colònies escolars. No obstant això, es remarcava que l'organització d'aquestes colònies era possible per als ajuntaments grans, ja que disposaven de més diners i recursos per organitzar-les. Malgrat tot, s'exposaven idees i fórmules, per tal que els ajuntaments petits també poguessin organitzar les seves pròpies colònies.⁹¹ Uns anys més tard, en les Converses Pedagògiques de Cervera, Magdalena Giró, mestra de Guissona, va incidir en els aspectes higiènics i pedagògics en pro de la infància, tractant de conscienciar el magisteri lleidatà de la importància de l'educació física escolar com un dels principals elements per a la millora de la salut. Entre els mitjans d'educació física recomanava la gimnàstica a l'aire lliure, les excursions, els passeigs escolars i l'organització de colònies escolars. «Hagamos por mandar todos los niños o un determinado número de ellos a las deliciosas playas o a las frescas montañas donde una alimentación sana y abundante, y un puro oxígeno y metódico *sport*, haga reaparecer el carmín en las mejillas, y la alegría en el corazón a esos seres que están llamados a ser el origen de las futuras generaciones».⁹²

Anteriorment ja s'ha esmentat la preocupació higiènica i pedagògica, i en aquest sentit, Lleida no era un excepció. Des de la premsa es demanava amb insistència que els organismes públics possessin en marxa solucions respecte a aquesta qüestió: «La ciudad de Lérida es una de las que da un contingente anual de defunciones de niños que espanta, y por este motivo precisa que sean pronto una realidad los filantrópicos proyectos sanitarios de nuestra Municipalidad que tantos y tan inmensos beneficios han de reportar a la numerosa y desvalida población infantil de nuestra urbe».⁹³

El 1914, *El Avisador del Magisterio* anunciava que aquell estiu s'havia aprovat l'organització de colònies escolars gràcies a la iniciativa de la Junta de Protecció d'Infància. Així mateix, es lliurava informació sobre les conferències dels Cursets de Perfeccionament i com l'Ajuntament de Barcelona organitzava el seu programa de les colònies escolars.⁹⁴ Des d'aquesta notícia fins a l'organització de les primeres colònies escolars lleidatanes, va passar tota una dècada.

⁹¹ Vegeu: M., J. de: «L'intercanvi escolar», *El Correo de Lérida*, 1 de juliol de 1909.

⁹² GIRÓ ORIOLA, Magdalena. «En pro de la infancia», *El Avisador del Magisterio*, Lleida, 9 de febrer de 1911, n. 521, pàg. 2855-2857.

⁹³ X. «Los niños que mueren», *Renovación*, 23 de desembre de 1916, n. 50. Humbert Torres també aportà estudis sobre les malalties i defuncions infantils de Lleida. Concretament les defuncions d'infants entre 0 i 5 anys es xifraven en el 39 %, és a dir, d'un total de 5.770 defuncions, 2.270 eren infantils. Vegeu: TORRES, Dr. Humbert: «La mortalitat infantil», *El Ideal*, 6 d'agost de 1915.

⁹⁴ *El Avisador del Magisterio*, 2 de juliol de 1914, n. 791, pàg. 215, i 3 de desembre de 1914, n. 813, pàg. 680.

El 1929, l'Ajuntament de Lleida envià un grup de 25 alumnes de les escoles municipals a la platja de Torredembarra, de l'1 d'agost al 2 de setembre: «Bajo la dirección de los señores Viñes y auxiliar y según el método del Dr. Bofill se toman baños al sol y mar, no olvidando la gimnasia sueca, los juegos rítmicos e excursiones».⁹⁵ També a l'agost, s'organitzà la colònia «Reina Maria Cristina» a Montclar que, amb 33 nens, estava dirigida pels professors de la Pasión i Costa, i estava patrocinada per la Direcció General de Primera Ensenyança i el Cuerpo de la Nobleza Catalana.⁹⁶ El Govern Civil n'organitzà d'altres, però a la muntanya, concretament a Torre de Capdella i a Rialp.⁹⁷ Aquest mateix any, una altra colònia fou l'organitzada pel Grup Escolar de Maria Quintana, inspectora de primera ensenyança de Mequinensa, que portà 17 nenes a la platja de Salou.⁹⁸

El 1930, l'Ajuntament i el Govern Civil tornaven a organitzar les mateixes colònies, sense augmentar el nombre de places. A més a més, la Junta Provincial de Beneficència n'organitzà una altra a Butsènit, que dirigí Emili Tost, inspector de primera ensenyança, i Felip Solé, professor de Pedagogia de l'Escola Normal.⁹⁹ No obstant això, a la premsa es criticava la poca iniciativa de l'Ajuntament lleidatà per la poca convocatòria de places.¹⁰⁰

L'onze de juliol de 1930, la Diputació de Lleida va iniciar un projecte que tingué força èxit: les primeres colònies escolars d'estiu. En un primer torn de 15 dies hi van anar els nois de la Casa de la Maternitat i, en el segon, iniciat el 26 de juliol, els de la Casa de Misericòrdia. En total, hi participaren 110 nens i 140 nenes.¹⁰¹ La iniciativa fou del diputat Marcel·lí Armengol Valldoví, autèntic promotor i organitzador de les colònies. En un primer moment, la Diputació encarregà al Dr. Humbert Torres que fes un estudi de les possibilitats, amb la finalitat de triar la ubicació i les condicions higièniques necessàries.¹⁰² El lloc escollit fou la Casa Hospital de la Caritat, Torredembarra, a 250 metres del mar.

⁹⁵ *Diario de Lérida*, 21 d'agost de 1929.

⁹⁶ *Ibidem*, 17 d'agost de 1929.

⁹⁷ *Ibidem*, 2 d'agost de 1929, i *El País*, 8 d'agost de 1930.

⁹⁸ *Diario de Lérida*, 6 d'agost de 1929.

⁹⁹ Cfr. Actes de Plens de l'Ajuntament, 1930, foli 55.

¹⁰⁰ *El País*, 8 d'agost de 1930.

¹⁰¹ DIPUTACIÓN PROVINCIAL DE LÉRIDA. *Las colonias escolares de los establecimientos de beneficencia*. Lérida: Tip. Provincial de la Casa de la Misericordia, 1930.

¹⁰² Arxiu de la Diputació de Lleida, Inventari A-176, n. 1373.

Les colònies escolars van actuar com a instruments experimentals de la política de redreçament de la classe obrera. A les colònies escolars es van posar en pràctica els primers assajos col·lectius de la medicina social sobre la infància. L'examen previ per diagnosticar les incorreccions fisiològiques dels infants i a posteriori avaluar-ne l'eficàcia dels resultats va esdevenir una obsessió d'aquestes colònies. Metodologies d'observació, mesures del pes i del creixement, organització meticulosa dels horaris, de les activitats, control detallat de l'alimentació, etcètera, van ser supervisats sota l'atenta inspecció mèdica dels exàmens de la fitxa mèdica i de l'estadística.

3.3. *Per quan vingui la guerra...*

L'herència de la tradició pedagògica dels segles passats ens ha deixat un ventall de jocs motors configurats per assolir des de la infància les emocions i les arts de la guerra i els soldats.¹⁰³ Com ja hem avançat, els abrivats discursos del regeneracionisme van conduir a l'organització dels batallons escolars o infantils.¹⁰⁴ Tanmateix, aquestes organitzacions van persistir durant molts anys agrupades en associacions ciutadanes al marge de l'escola pública. Els batallons foren ben acollits a les escoles privades catòliques masculines. Aquest fet representava una opció per mantenir vius els lligams amb els valors tradicionals (que l'exèrcit i aquest tipus d'escoles compartien). Els batallons escolars constituïren una reacció visceral i nacionalitzadora de la política finisecular del segle XIX.¹⁰⁵ Cal dir, però, que tot i que els batallons escolars no tingueren de forma generalitzada un èxit aclaparador, no fou així en la pràctica dels exercicis militars que es van implantar el 1903. Els alumnes de primera ensenyança disposaven d'un llibre que s'aplicà com a assignatura de *Teoría militar y deberes cívicos*, en el qual s'incorporava la gimnàstica infantil aplicada a la instrucció militar.¹⁰⁶

¹⁰³ Vegeu: PAVÀ, Andrés. «Jugar a la guerra i a la pau. Breu història dels discursos ludicopedagògics en els segles XIX i XX», *Aloma: Revista de Psicología, Ciències de l'Educació i de l'Esport Blanquerna*, n. 25 (2009), pàg. 119-136.

¹⁰⁴ Vegeu: LÁZARO, Luis Miguel. *Crisis del 98 y regeneracionismo conservador. Los batallones escolares en Valencia, 1904-1910*. València: Ed. Rubio Esteban, SA, 1983.

¹⁰⁵ Vegeu: TORREBABELLA-FLIX, Xavier. «Cuerpos abandonados y rescatados. La educación física en los orfanatos españoles del siglo XIX», *Cabás*, n. 10 (2013), pàg. 11-28.

¹⁰⁶ BERMÚDEZ DE CASTRO Y TOMÁS, Luis. *Teoría militar y deberes cívicos*. Madrid: Est. Tip. «Sucesores de Rivadeneira», 1903. Aquesta obra fou declarada text per a les escoles de primera ensenyança pel Ministerio de Instrucción Pública, per RO de 16 de gener de 1903.

Pel que fa a Lleida, en un article, *El Ideal* es feia ressò de la implantació d'un d'aquests batallons a la capital espanyola. En l'article es tractava la formació dels batallons com un eufemisme de les pràctiques militars educatives de l'aristocràcia, alhora que es criticava la injustícia del sistema de reclutament militar: «Es muy cómodo jugar a los soldados en tiempo de paz y formar batallones infantiles, pero es más noble, más patriótico, más santo, organizar batallones de hombres aptos para defender la patria, sin distinción de clases o categorías; que el ejército se componga de todos los españoles y no solamente de los desgraciados que no pueden reunir seis mil reales para librarse del servicio militar».¹⁰⁷

Tot i les crítiques que van rebre els batallons escolars, Lleida i altres poblacions veïnes no es van escapar de la influència d'aquestes institucions i, al capdavant, es van constituir manifestant-se públicament i gaudint durant anys d'una certa popularitat. El 1902, pels actes de la Festa Major, el Batalló Infantil de la Casa de la Misericòrdia feia diverses exhibicions, desfílades i maniobres militars en el camp de pràctiques que s'havia instal·lat a la vora de l'Escorxador: «A las cinco de ayer tarde salió de la casa de la Misericordia una compañía del Batallón Infantil, precedida por la escuadra de gastadores, bandas de trompetas, tambores y la charanga del mismo, dirigiéndose al son airoso paso doble a las casas consistoriales, en donde se le hizo entrega por el Sr. Alcalde, después de sentidas y patrióticas frases, de la bandera y banderines que han de lucir en las maniobras de estos días, con el cuadro de jefes y oficiales del batallón. Después de recibir el estandarte, se dirigieron los diminutos soldaditos en correcta formación y con gran marcialidad al Gobierno Militar, presentando la bandera al general Maroto, a los acordes de la marcha real, les dirigió sentidas frases ensalzando la enseña de la patria y exhortándolos a que sean siempre dignos de ella. Al salir del Gobierno Militar dieron un pasacalle por las calles de Blondel, plaza Consistorial y Mayor, terminando en el punto de partida. Un inmenso gentío se agolpaba en las calles del tránsito estrujándose por ver al paso la tropa».¹⁰⁸

Com podem veure, els exercicis militars eren presents a les escoles. Això suposava una dedicació i un entrenament a costa de la mateixa assignatura d'Educació Física. Tot i l'antimilitarisme de l'època, hi havia posicionaments que criden l'atenció. A *El Ideal*, parlant de les qüestions pedagògiques, es

¹⁰⁷ CORNETÍN: «Batallón infantil privilegiado», *El Ideal*, 19 de juliol de 1898.

¹⁰⁸ *El País*, 13 de maig de 1902.

comentava la proposta d'un mestre i militar en la revista *Clamor del Magisterio* de Barcelona. L'articulista tractava d'argumentar, amb finalitats cíviqes, la necessitat de despertar l'amor al patriotisme mitjançant la implantació dels batallons infantils a les escoles públiques de totes les poblacions. Segons l'autor, els batallons infantils eren les guarnicions que en un futur havien de defensar la Pàtria (tal com, efectivament, ho van fer il·lustres militars com Palafox, Prim, Mina, Weyler o Polavieja). Sobre aquesta qüestió, el republicanisme lleidatà d'*El Ideal* donava la resposta següent: «Para nada se necesita la enseñanza militar en la escuela. Si se desea para establecer hábitos de orden, ahí están la Gimnasia Sueca y la Rítmica; ellas contribuirán a hacer de los niños hombres fuertes, activos y bien disciplinados; lo demás son lirismos de otros tiempos ya pasados».¹⁰⁹

Com veurem, els batallons infantils van trobar la continuïtat en els populars Boy Scouts, que a Espanya es conegueren amb el nom d'Exploradores de España, un evident eufemisme de la instrucció militar.¹¹⁰

Els Boy Scouts, creats a Anglaterra el 1908 per Robert Baden-Powell, van ser la preparació de l'arma de guerra humana més poderosa que va forjar aquest país abans de la I Guerra Mundial. Tal com esmentava Santullano, en aquesta organització Powell amagava i preparava una resposta enèrgica el desafiament constant d'Alemanya.¹¹¹

La introducció d'aquest moviment a Lleida va ser duta a terme pel Sr. M. L., que, el 1913, donava a conèixer l'organització i el seu caràcter doctrinal.¹¹² En poc temps es va crear un grup d'Exploradores de España amb el seu comitè local, però aquesta agrupació desaparegué ràpidament.¹¹³ Una de les seves poques aparicions públiques va ser en la inauguració del velòdrom del Club

¹⁰⁹ Z. «Cuestiones pedagógicas. El instinto militar en los niños», *El Ideal*, 22 de setembre de 1911, pàg. 2.

¹¹⁰ Vegeu: MOTILLA SALAS, Xavier. «Escoltisme, lleure i educació a Menorca (1913-1936)», *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, n. 14 (2009), pàg. 127-157.

¹¹¹ SANTULLANO, L. A. «Los niños y la guerra», *La Escuela Moderna*, n. 216, 1909, p. 686-687.

¹¹² Les inicials M. L. corresponen a un nom que no s'ha pogut saber a qui pertanyien. V. «Exploradores Españoles», *El País*, 2 de juny de 1913; «Los Boy Scouts. Exploradores Españoles», *El País*, 31 de juliol de 1913; «Los Boy Scouts en Lérida», *El País*, 6 d'agost de 1913; «Los Boy Scouts y el Requeté», *El País*, 8 d'agost de 1913.

¹¹³ Cfr. BALCELLS, Albert; SAMPER, Genís. *L'Escoltisme català, 1911-1978*. Barcelona: Ed. Barcanova, 1993.

Ciclista de Lérida, el 1915.¹¹⁴ Aquest grup d'exploradors estava compost per uns 20 nens dirigits per l'instructor Sr. Linares.¹¹⁵

Primerament, els Exploradores de España no van tenir gaire acceptació, tal com afirmava la premsa local. Els primers articles de propaganda o divulgació tractaren de difondre l'esperit dels Exploradores, malgrat que hi hagué algú que els va voler comparar i enfrontar amb les Joventuts Requetès: «¿Es que nuestros Requetés no tienen su código, algo más completo que los Boy Scouts, y su moral, y su religión, algo más profundas también que las de los Boy Scouts, y no conceden también al desarrollo físico lo que se le debe, y a la instrucción militar lo que necesita? Los Boy Scouts están calcados en el altruismo que es la caridad laica, y a los Requetés les inspira y les funde la caridad cristiana, hija de la fe, tradicional en el alma de los hijos de España».¹¹⁶

Aquesta crítica també esmentava que als joves requetès se'ls havia deixat abandonats, mentre que ara es volia potenciar un moviment similar, amb una influència estrangera. Pel que fa a aquesta crítica s'exclamava: «¡Maldito españolismo el que fabrican en Inglaterra!»¹¹⁷

Els joves requetès, o la joventut carlina de Lleida, feia molt de temps que funcionaven com a moviment, almenys des de 1901. Però a partir de 1914 els joves requetès van adquirir més protagonisme. En deixava constància la premsa carlina en mostrar una intensificació de les activitats excursionistes, segurament com a reacció a l'activitat emergent dels Exploradores de España. Trobem algunes cròniques d'aquestes sortides excursionistes, en què els requetès es mostraven amb tota la semblança militarista de la indumentària i tot l'entusiasme.¹¹⁸

¹¹⁴ JULIÁN. «Fiesta deportiva», *El Ideal*, 30 de juny de 1915.

¹¹⁵ PNEU. «De Sport. Inauguración de la pista deportiva del Club Ciclista Lérida», *El Pallaresa*, 20 de juny de 1915. Probablement el Sr. Linares era el que signava alguns dels articles amb les inicials M. L.

¹¹⁶ LAUREANO. «Los Boy Scouts», *El Correo Leridano*, 6 d'agost de 1913, n. 826.

¹¹⁷ Els articles del senyor M. L. reberen diverses crítiques: M. C. «Los Requetés y los Boy Scouts. Una réplica», *El Correo Leridano*, 12 d'agost de 1913, n. 831; VÍCTOR. «Los Requetés y los Boy Scouts. Otra replica», *El Correo Leridano*, 17 d'agost de 1913, n. 835. El Requetè fou una associació infantil carlista que es va constituir a Lleida el juny de 1910, amb el suport de les Joventuts Carlistes. Aquests joves janaistes, nom amb el qual també es coneixien, tenien com a missió «defender el lema de la bandera de la Tradición de Dios, la Patria i el Rey». En els inicis el Requetè de Lleida tingué 103 inscrits, dels quals es deia que era «un plantel vehículo de la regeneración de la juventud leridana por desgracia muy maleda». Cfr. *El Correo Leridano*, 21 de juny de 1910.

¹¹⁸ Cfr. *El Correo de Lérida. Órgano oficial de la Comunidad Janaista de la Provincia de Lérida*, 2 de juny i 14 de juliol de 1914.

El 1912, amb motiu d'uns contactes amb el capità Teodoro Iradier (1869-1940), ànima fundacional dels Exploradores de España, el senyor M. L. es va comprometre a organitzar una agrupació a Lleida: «¿Qué ha visto el pueblo de Lérida de malo en la Institución para dejar de pasar delante en su formación a otras capitales de menos vida que ella? Yo sólo lo atribuyo a cierta apatía y desconfianza en los resultados que pueden dar las cosas desconocidas pero sobre esto está el buen criterio, que debe estudiarlas, y de este estudio sacar la consecuencia, que si algunas veces no da el resultado apetecido, por regla general siempre se acierta».¹¹⁹

Les manifestacions del senyor M. L. van continuar, ja que calia fer una propaganda important si es volia implantar a Lleida aquesta organització patriòtica (com una cosa veritablement nova i que no recordés els coneguts batallons infantils): «Hecho ya un bosquejo de lo que son los Boy Scouts me veo en la obligación de dar a conocer la Institución a fin de evitar que el pueblo que no los conoce en su fondo se vea engañado con imitaciones que más bien causan risa que deseos de figurar o pertenecer a ella, y que yo entiendo que con ellas en lugar de beneficiarlo lo perjudican, pues más que otra cosa parecen un batallón infantil que solo sirve para que los chicos se entretengan. La Institución de los Boy Scouts es muy seria. Su misión es muy elevada; son los futuros hombres que han de regenerar España, transformándola en una nación vigorosa y rica, en una palabra, la evolución completa de la España actual, desterrando el vicio y las malas costumbres para que resplandezca la verdad».¹²⁰

En la premsa es van continuar publicant més articles parlant del caràcter patriòtic, cívic i moral dels Exploradores de España.¹²¹

El juny de 1915 s'organitzaren unes proves d'examen per al Consell Provincial dels Exploradores de España, que presidia el Sr. Manuel Florensa, per tal d'eleva a 20 els aspirants a la tercera categoria del moviment juvenil. Fins a aquell moment a Lleida només hi havia quatre membres d'aquesta categoria: Miquel Hellín, Carles Palomares, Lorenzo Gabàs i Francesc Garcia.¹²²

¹¹⁹ «Los Boy Scouts. Exploradores Españoles», *El País*, 31 de juliol de 1913.

¹²⁰ M. L. «Los Boy Scouts en Lérida», *El País*, 6 d'agost de 1913.

¹²¹ Vegeu: UN EXPLORADOR. «Pro Exploradores», *El Pallaresa*, 27 de juliol de 1914; «Las escuelas militares de los Exploradores de España», *El Pallaresa*, 13 de setembre de 1915 i G. T. EXPLORADOR. «El Explorador», *El Pallaresa*, 15 de gener de 1915; «Los boy-scouts al servicio de Inglaterra», *El País*, 4 d'abril de 1916.

¹²² Cfr. L. «Los Exploradores», *El Pallaresa*, 16 de juny de 1915.

Convé dir, però, que els Exploradores de España tractaren d'afiliar «los niños pobres» de la ciutat, com ho demostra una petició de subvenció que féu Manuel Florensa en nom del Consell Provincial a l'Ajuntament, amb l'objecte de subministrar els uniformes per a aquests infants i, així, poder-los, també, educar. L'Ajuntament no tingué cap tipus d'inconvenient i concedí un ajut de 25 pessetes a l'organització.¹²³

Els Exploradores Españoles es van esforçar molt per no ser vistos com a batallons infantils, ni tampoc com a paròdies militars infantils.¹²⁴ No obstant això, la veritat és que molts dels comandaments i dirigents d'aquesta associació enlairaven una propaganda amb discursos massa carregats de patriotisme espanyolista i d'excitació militar.¹²⁵

Posteriorment a l'Institut de Segona Ensenyança, el professor José Manuel de Salas Pantoja, va manifestar un cert interès per aquest moviment juvenil. El 1920 s'oferí una conferència als alumnes de l'Institut per parlar d'aquesta qüestió. La conferència va anar a càrrec de José Ruiz Fernández,¹²⁶ un «entusiasta propagandista y paladín incansable de la patriótica institución de los Exploradores o Boy Scouts». L'orador es lamentava de la regressiva incidència de l'escoltisme lleidatà, ja que recordava que en temps passats era més important que en aquells moments: «Seguidamente se levantó el orador, quien, evocando los tiempos felices en que la bandera de la institución ondeaba airoosamente en nuestra ciudad y cobijaba bajo sus pliegues a una multitud de adolescentes, esperanza fundada en la patria, no podía menos de lamentarse amargamente de la calamidad de los días actuales, en que, decaído el entusiasmo, ya no alegraba las calles leridanas aquella tropa simpática y marcial».¹²⁷

Es pot arribar a entendre per què els Exploradores de España no foren a Lleida una força juvenil d'èxit. En primer lloc, cal dir que a Lleida hi havia un important aparell ideològic d'esquerres de caràcter laic i amb molt pocs lligams amb les institucions monàrquiques i de l'Estat, com la Joventut Republicana. A Lleida els Exploradores de España havien provocat molt enrenou,

¹²³ Cfr. Actes de Plens de l'Ajuntament de Lleida, 30 de juliol de 1915, foli 84 i 17 de setembre de 1915, foli 96.

¹²⁴ Vegeu: TORREBADELLA-FLIX, Xavier. «Los batallones infantiles en la Educación Física española (1890-1931)», *ODEP. Revista Observatorio del Deporte*, vol. 1, n. 1 (2015), pàg. 32-70.

¹²⁵ CAMBA, Alberto. *Los Exploradores de España. Conceptos, notas y comentarios*, Imp. de Juan Pueyo, Madrid, 1916.

¹²⁶ «Una conferencia de D. José Ruiz Fernández», *Boletín del Instituto General Técnico de Lérida* (Sección Pia Almoína), n. 3, 1920, pàg. 88-90.

¹²⁷ «Una conferencia de D. José Ruiz Fernández», *Op. cit.*, pàg. 88.

sobretot en moments de la dictadura de Miguel Primo de Rivera. Com deia Alexandre Galí (1985), el fet que els Exploradors fossin fidels a la dictadura «va contribuir a distanciar-los del poble».¹²⁸

4. CONCLUSIONS

Certament la percepció que fa Alexandre Galí del «fracàs de la nostra educació física» també pot ser atribuïda a Lleida.¹²⁹ La raó es pot entendre fàcilment si es mira més enllà de l'educació física mateixa. La història de l'educació física des d'una perspectiva social ens ha de conduir a interpretar fenòmens conjunturals i sistèmics que actuen de manera subjacent. L'educació física en el currículum educatiu sempre va estar subjecta als xocs de les forces i influències que actuen i pugnen per apropiari-se del capital corporal social. En l'educació es van projectar les disputes d'una societat enfrontada, difícilment disposada a posar-se d'acord. Tot i així, l'educació física havia de superar les rèmores de la tradició militar, del conservadorisme de les tradicions aburgesades i del puritanisme de l'Església catòlica. També, la força d'atracció dominant de les polítiques de medicalització de la infància sobre l'educació física va actuar amb la complicitat de disciplines com la moralitat higiènica de la gimnàstica sueca.

Si a les escoles privades, amb els seus grans camps de jocs, l'esport contribuïa diàriament a la formació dels *sportsmans*, a les escoles públiques, sense espais o patis de joc, l'educació física es va limitar a una precària, rutinària i correctiva gimnàstica. En l'escola pública, els jocs tradicionals i de carrer només tenien lloc quan l'alumnat sortia a fer passejades amb el mestre per cercar espais saludables a la natura. En la primera ensenyança, l'educació física no va ser igual per a tothom. En unes escoles va servir per enfortir el cos i el caràcter de les senyoretetes i els senyorets que tenien sabates i es canviaven els mitjons cada dia, i en altres, en canvi, va ser utilitzada per disciplinar i higienitzar moralment la infància «perillosa», aquella que anava, amb espardenyets, a l'escola, i poc després, en acabar, a la feina.

¹²⁸ GALÍ, Alexandre. *Op. cit.*, vol. x, pàg. 149.

¹²⁹ *Ibidem*, pàg. 167.